

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ

УДК 349.422

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v051.2023.13>

Григор'єва Христина Антонівна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

АГРАРНІ РОЗПИСКИ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Постановка проблеми. Аграрні розписки стають все більш популярними в юридичній практиці сучасного агробізнесу. Переломлюючись крізь призму існуючої системи права, об'єктивних проблем, притаманних вітчизняному сільському господарству, аграрна розписка адаптувалася до вимог українських товаровиробників та зайняла власне місце в арсеналі інструментів залучення фінансування. Практика сформувала різні варіанти типових юридичних ситуацій, в яких аграрні розписки використовуються як додаткове забезпечення виконання зобов'язання боржником. При цьому юридична конструкція аграрних розписок має власні специфічні особливості, які викликають не лише поширення застосування аграрних розписок, але й стають причинами конфліктів та судових спорів.

Узагалі статистика видачі аграрних розписок в Україні досить прогресивна – вона демонструє щорічне зростання кількості оформлених документів. Воєнні виклики не лише не зупинили таку практику, а навіть каталізували її: за офіційними даними, протягом першої половини 2022 року було видано 480 аграрних розписок загальною сумою на 3,6 млрд грн [1], а вже протягом першого півріччя 2023 року кількість виданих розписок зросла до 650 загальною сумою майже 5 млрд грн [2]. При цьому відсоток невиконаних аграрних розписок досить низький, а до судового розгляду доходять ще менша кількість справ. Однак саме на основі наукового аналізу матеріалів судової практики розкриваються важливі питання: а) проблемні законодавчі положення; б) основні теоретико-правові суперечності; в) шляхи подальшого удосконалення законодавства. У зв'язку з цим існує потреба в дослідженні юридичної конструкції аграрної розписки крізь

призму сформованої судової практики.

Аналіз сучасного стану досліджень. Правовому регулюванню аграрної розписки приділялася досить обмежена увага. Окремими правовими проблемами аграрної розписки займалися О. В. Борденюк, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк, С. Ф. Домбровський, В. В. Дударенко, В. М. Єрмоленко, Т. О. Коваленко, О. П. Кулинич, Д. Г. Макіянін, Ю. М. Павлюченко, Л. В. Тарасенко, О. М. Туєва, В. Ю. Уркевич тощо. При цьому майже не досліджувалися емпіричні матеріали, передусім, матеріали судової практики. Це формує значний розрив між законодавством, яке наразі на порозі змін (планується прийняття законопроекту про електронні аграрні розписки № 9266 від 02.05.2023 року [3]), наукою, що майже ігнорує даний правовий інститут, та практикою правозастосування, яка неухильно концентрує проблеми, генерує рішення та правові позиції з принципових питань.

У зв'язку з цим **метою даної статті** є виявлення основних проблем правового інституту аграрних розписок на матеріалах судової практики.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що в цілому практика близько десятирічного застосування аграрних розписок сільськогосподарськими товаровиробниками демонструє порівняно низьку конфліктність таких правовідносин. Це підтверджується досить обмеженим колом справ та судових рішень за ними, які цікавлять нас у розрізі даного дослідження. Однак при цьому аналізовані справи заслуговують на увагу завдяки різноманітності піднятих проблем. Увесь загал вивчених нами судових справ дозволяє згрупувати їх за спільними рисами та представити у вигляді чотирьох категорій залежно від того, яку саме групу юридичних проблем вони висвітлюють.

питання, що стосуються правового статусу сторін за аграрною розпискою або ж третіх осіб. Узагалі за законом кредитор знаходиться в явно привілейованому становищі порівняно із боржником. При цьому до нього висувається мінімальний набір вимог. Фактично, єдина ідентифікація кредитора – це юридична вказівка на його участь у первісному договорі: «фізична чи юридична особа, яка надає грошові кошти, послуги, поставляє товари, виконує роботи як зустрічне зобов'язання за договором, за яким боржник за аграрною розпискою видає їй аграрну розписку...» [19]. Опираючись на це визначення, ТОВ «Красногірське» стверджувало, що протилежна сторона за зобов'язанням не набула прав кредитора за аграрною розпискою у зв'язку з невиконанням своїх грошових зобов'язань, передбачених первісним договором. Суд відхилив це твердження боржника, посилаючись на докази перерахування необхідних сум [20]. Проте теоретико-правове питання залишилося: чи може кредитор у разі невиконання свого зобов'язання за первісним договором вважатися таким, що не набув прав за аграрною розпискою? На нашу думку, в даній ситуації необхідно застосовувати послідовний підхід: юридична незалежність первісного договору та аграрної розписки означає, зокрема, і те, що кредитор отримує безумовне право вимагати виконання зобов'язання за аграрною розпискою незалежно від обставин виконання договірних зобов'язань.

Законодавець не заморожує суб'єктний склад правовідносин щодо аграрних розписок: окрім первісних кредитора та боржника в ньому можуть з'явитися інші особи (нові кредитори та боржники внаслідок обігу аграрної розписки, експертні організації, поручителі, страхові компанії, треті особи). Поява у системі правовідносин за аграрною розпискою інших учасників може відбуватися за їх бажанням або в силу закону. Цілком передбачувано, що найбільш конфліктним варіантом є стягнення боргу в разі, якщо зобов'язання не виконане, а предмет застави у боржника відсутній. Законом передбачено одразу кілька альтернативних способів задоволення вимог кредитора, і майже усі вони втягують у правовідносини третю особу. Найбільш яскравим прикладом такої ситуації можна навести справу, в якій боржник, не розрахувавшись за фінансовою аграрною розпискою, продав половину отриманого ним врожаю третій особі – комбикормовому заводу. Кредитор за аграрною розпискою намагався звернути стягнення на майно цього заводу, ре-

лізуючи своє право, надане у ч. 4 ст. 13 Закону України «Про аграрні розписки». У цій нормі вказано, що «у разі відчуження боржником за аграрною розпискою майна, що є предметом застави за аграрною розпискою, будь-якій третій особі до виконання зобов'язань за аграрною розпискою, кредитор за аграрною розпискою має право задовольнити свої вимоги до боржника за аграрною розпискою за рахунок такого чи іншого майна такої третьої особи, після чого в неї виникає право регресної вимоги до боржника за аграрною розпискою» [19]. Дана справа стала знаковою, оскільки надала низку конкретних роз'яснень щодо розуміння та застосування норми закону, яка складається з одного речення та породжує безліч практичних питань у процесі реалізації.

Так, розглянувши цей спір, Верховний Суд дійшов деяких важливих правових висновків: а) боржник за аграрною розпискою і третя особа, яка придбала предмет застави, не виступають солідарними боржниками; тобто третя особа несе відповідальність лише у межах вартості майна, що було куплено нею до виконання зобов'язання за аграрною розпискою; б) норма закону в частині слів «за рахунок такого чи іншого майна такої третьої особи» вживається виключно для позначення можливості звернути стягнення також на інше майно третьої особи, якщо заставлене майно вже відсутнє у неї в силу специфіки такого товару (сільськогосподарської продукції). Тобто, якщо придбаний предмет застави ще є у третьої особи, кредитор не може вимагати звернення стягнення на інше майно боржника [9].

Основною проблемою, яка кристалізується під час аналізу таких справ, є те, що третя особа, купуючи сільськогосподарську продукцію у боржника, сприяє порушенню прав кредитора, який володіє правом застави на цей врожай. Практика демонструє кілька основних принципових позицій судів: а) існує презумпція, що весь зібраний сільськогосподарським товаровиробником врожай знаходиться під заставою – протилежно має довести боржник; б) обов'язок довести, що конкретна сільськогосподарська продукція не охоплюється режимом застави, лежить на боржнику та третій особі – покупцеві; в) третя особа може проявити розумну обачність та перевірити у публічному реєстрі наявність у свого потенційного контрагента невиконаних аграрних розписок, а значить переконатися до укладення договору купівлі-продажу в тому, що сільськогосподарська продукція не під заставою [12].

Змістовні проблеми аграрних розписок. Такі проблеми стосуються конкретного наповнення прав та обов'язків сторін за цим зобов'язанням, наприклад, щодо неоднозначного розуміння сторонами обсягу зобов'язання (конкретних сум, кількості продукції, розрахунку штрафних санкцій тощо). Законом передбачено, що сторони аграрної розписки самостійно узгоджують предмет зобов'язання, строки, місце, спосіб його виконання.

Досить показовим у контексті цієї групи проблем може бути наступний спір між фермерським господарством та заготівельником. Відповідно до обставин справи сторони уклали договір поставки сільськогосподарської продукції, а також для забезпечення виконання зобов'язання боржник видав аграрну розписку. Через порушення строків виконання такого зобов'язання кредитор ініціював вчинення виконавчого напису. Однак боржник намагався оскаржити це на підставі того, що вимога за аграрною розпискою не була безспірною. Він наполягав на тому, що частину зобов'язання вже виконано шляхом періодичних поставок сільськогосподарської продукції. Тобто сума боргу має бути перерахована, а значить виконавчий напис не повинен підлягати виконанню. Слід наголосити, що довести свої твердження боржнику не вдалося – жодних переконливих доказів часткового виконання він надати не зміг. У зв'язку з цим важливо звернутися до Закону України «Про аграрні розписки», який прозорливо передбачив можливість виникнення такої ситуації, і тому встановив, що у разі часткового виконання зобов'язання має здійснюватися напис про це, підписаний сторонами прямо на самій аграрній розписці. Ігнорування цієї цілком логічної вимоги Закону призвело до того, що боржник не міг захистити власні права та інтереси [21].

Відсутність необхідних написів про часткове виконання важко якісно та надійно заміти іншими документами. Це підтверджує, наприклад, досвід боржника ТОВ «Старт-Плюс», який намагався довести, що здійснював періодичні виплати грошових коштів, за допомогою надання суду акту звірки взаєморозрахунків сторін. Однак у даному документі не зазначалося, на підставі чого відбувалися вказані фінансові трансакції, тобто неможливо було впевнитися у тому, що йдеться саме про гроші, сплачені на виконання конкретної фінансової аграрної розписки [22].

Точний розмір зобов'язання може оспорюватися також через незгоду із розрахунком санкцій за порушення виконання зобов'язання. Сторони,

користуючись наданим їм правом включати додаткові положення до змісту аграрної розписки, часто передбачають заходи юридичної відповідальності за порушення строків виконання зобов'язань за аграрною розпискою. Незважаючи на те, що юридично аграрна розписка є одностороннім правочинном, цілком зрозуміло, що відповідальність за цим зобов'язанням узгоджується із кредитором ще на етапі видачі цього документу. При цьому штрафні санкції можуть дуже варіюватися: досить поширеним є передбачення виплати боржником штрафу за прострочення виконання розміром від 10% до 50% заборгованості. Приймаючи до уваги цілу низку факторів (незадовільний фінансовий стан сільськогосподарських товаровиробників, зафіксовані обставини форс-мажору тощо), суд може своїм рішенням змінити розмір штрафу. Таке своє право суд реалізував, наприклад, у справі № 902/591/21, зменшивши заявлену суму штрафу вп'ятеро [23].

Висновки. Недостатня доктринальна розробка юридичних проблем аграрних розписок призводить до того, що даний інститут функціонує та еволюціонує без якісного та своєчасного концептуального забезпечення. На наше переконання, не усі ті потенційні проблеми, які вбачають теоретики в існуванні та використанні аграрних розписок, дійсно є загрозливими для сільськогосподарських товаровиробників. Натомість, як показує практика, неприємні складнощі можуть ховатися у зовні простих і безпечних правових механізмах. У статті аграрна розписка була досліджена крізь призму реальних судових справ та прийнятих за ними рішень, з огляду на необхідність: а) наукового супроводу сучасної нормотворчої роботи; б) виявлення дійсних правових проблем та формування шляхів їх вирішення; 3) тестування висунутих наукових гіпотез та пропозицій за допомогою емпіричного аналізу; 4) активної державної підтримки аграріїв в умовах гострого дефіциту можливостей фінансування бюджетних протекційних програм. На основі проведеного дослідження виявлено чотири групи теоретико-правових проблем, які дійсно зустрічаються у практиці вітчизняного агробізнесу під час видачі та виконання аграрних розписок. Встановлено, якими способами судові органи в процесі правозастосування тлумачать неоднозначні, недостатні або спірні положення законодавства, і цим самим активно доповнюють розуміння юридичної природи та особливостей аграрної розписки.

Зроблені в даній статті висновки лише розпочинають наукову роботу в окресленому напрямі.

Подальші доктринальні розвідки мають зробити наступний крок, а саме: пропустити виявлені проблеми через актуальні наукові, нормотворчі та проєктні пропозиції з метою комплексного удосконалення правового інституту аграрної розписки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Статистика 2022. URL: <https://agroregisters.com.ua/statystyka-2022/> (дата звернення: 10.01.2024 року)
2. У 2023 році в Україні вже видано аграрних розписок на майже 5 млрд грн. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1534880> (дата звернення: 10.01.2024 року)
3. Проєкт Закону про електронні аграрні розписки № 9266 від 02.05.2023 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41844> (дата звернення: 10.01.2024 року)
4. Коструба А. В. Товаророзпорядчі цінні папери як об'єкт цивільних правовідносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 3. С. 230–244.
5. Машковська Л. В. Поняття, види та правова природа товаророзпорядчих документів як об'єктів ринку цінних паперів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 140–144.
6. Бондаренко Н. В. Альтернативні інструменти кредитування аграрного сектору економіки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2015. Вип. 222. С. 71–79.
7. Правдюк Н. Л. Аграрні розписки як альтернативна форма кредитування сільськогосподарських підприємств: обліковий аспект. *Облік і фінанси*. 2016. № 4. С. 69–79.
8. Царук Н. Г. Операції з аграрними розписками: облікові аспекти. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 6. С. 171–183.
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 травня 2022 року у справі № 906/708/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/105011725> (дата звернення: 10.01.2024 року)
10. Постанова Верховного Суду від 23 червня 2022 року у справі № 910/430/21. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C026287> (дата звернення: 10.01.2024 року)
11. Григор'єва Х. А. Юридичні особливості аграрних розписок (на матеріалах судової практики). *Приватне право в умовах війни*: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 866–869.
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 серпня 2023 року у справі № 914/2848/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/112895395?linked=sudreyestr&did=105011725> (дата звернення: 10.01.2024 року)
13. Стойко О. Я. Кредитування сільськогосподарських виробників під заставу майбутнього врожаю з використанням аграрних розписок. *Наукові читання*. 2013. Т. 2. С. 141–144.
14. Абрамова І. В. Аграрні розписки як інструмент фінансово-кредитного забезпечення дрібних і середніх сільгоспвиробників. *Бізнесінформ*. 2018. № 2. С. 253–258.
15. Домбровський С. Ф., Тараненко Л. С. Аграрна розписка як інструмент регулювання договірних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4 (48). С. 315–324.
16. Жаренко В. Ф. Застава майбутнього врожаю за аграрною розпискою. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 2 (9). С. 82–87.
17. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів: постанова Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 року № 1172. *Офіційний вісник України*. 1999. № 26. Стр. 69. Ст. 1241.
18. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 15 лютого 2022 року у справі № 924/1336/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/103520353> (дата звернення: 10.01.2024 року)
19. Про аграрні розписки: Закон України від 06.11.2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 50. Ст. 695.
20. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 23 вересня 2021 року у справі № 925/154/21. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/99998133?linked=zo&did=337055__647248 (дата звернення: 10.01.2024 року)
21. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 15 листопада 2022 року у справі № 902/562/21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/107458248> (дата звернення: 10.01.2024 року)
22. Постанова Центрального апеляційного господарського суду від 11.10.2021 року у справі № 904/6254/20. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100576513?linked=zo&did=337055__647248 (дата звернення: 10.01.2024 року)
23. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 01 червня 2022 року у справі № 902/591/21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/104643142> (дата звернення: 10.01.2024 року)

Григор'єва Христина Антонівна

Аграрні розписки: основні проблеми правозастосування

У даній статті було розглянуто основні проблеми використання аграрних розписок в контексті аналізу судової практики. Практика сформувала різні варіанти типових юридичних ситуацій, в яких аграрні розписки використовуються як додаткове забезпечення виконання зобов'язання боржником. При цьому юридична конструкція аграрних розписок має власні специфічні особливості, які викликають не лише поширення застосування аграрних розписок, але й стають причинами конфліктів та судових спорів. Практика близько десятирічного застосування аграрних розписок сільськогосподарськими товаровиробниками демонструє порівняно низьку конфліктність таких правовідносин. Це підтверджується досить обмеженим колом справ та судових рішень за ними, які

